

7. Старовойтова Ю. Г. Кримінально-правова протидія порушенням законодавства України про фінансовий моніторинг: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08. Луганськ, 2009. 227 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-607-5-34>

ЗАХИСТ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ НА ТЕРИТОРІЯХ ВОЄННОГО РИЗИКУ: ВИКЛИКИ ВІТАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА МЕЖІ ПРАВОВИХ ГАРАНТІЙ

Ящук Петро Володимирович

*старший викладач кафедри психології та інклюзивної освіти,
методик природничо-математичних дисциплін і технологій
Хмельницький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
імені Анатолія Назаренка
м. Хмельницький, Україна*

Повномасштабна збройна агресія проти України зумовила формування якісно нової правової та безпекової реальності, у межах якої питання захисту прав і свобод людини набуває диференційованого характеру залежно від рівня воєнної загрози конкретній території. Території активних бойових дій, прифронтові регіони та території латентного воєнного ризику перебувають у різних умовах функціонування державних інституцій, доступу до правосуддя, медичних, соціальних і адміністративних послуг. У таких умовах постає наукова проблема: відсутність нормативно визначеної моделі диференціації обсягу та механізмів реалізації правових гарантій залежно від ступеня воєнного ризику території, що призводить до колізій у застосуванні конституційних, міжнародно-правових та спеціальних норм.

Воєнний конфлікт трансформує не лише діяльність державних інституцій, але й повсякденне існування людини. Для мешканців територій воєнного ризику питання прав і свобод набуває не декларативного, а життєво-практичного характеру. Руйнування житла, обмеження доступу до медичної допомоги, перебої у функціонуванні судових органів, вимушене переміщення, втрата документів та майна створюють ситуації, у яких формально гарантовані права втрачають свою реальну забезпечувальну функцію. Виникає феномен фактичної правової вразливості особи, коли наявність нормативної гарантії не забезпечує її повноцінної реалізації в умовах воєнної небезпеки.

Саме ця диспропорція між юридично закріпленими гарантіями та реальними умовами життєзабезпечення населення зумовила

необхідність наукового осмислення меж правових гарантій у зонах різного ступеня воєнного ризику. Проблема полягає не лише у допустимості обмеження прав у період воєнного стану, а у визначенні мінімального обсягу гарантій, який держава зобов'язана забезпечити навіть за умов активних бойових дій. Зазначений підхід потребує інтеграції безпекового аналізу з правозахисною доктриною та формування критеріїв оцінки фактичної здатності держави забезпечувати права людини в умовах підвищеної вітальної уразливості територій.

Конституція України закріплює принцип невідчужуваності та непорушності прав і свобод людини (ст. 21) та допускає можливість їх обмеження в умовах воєнного стану із зазначенням строку дії таких обмежень (ст. 64) [1]. Разом з тим перелік прав, які не можуть бути обмежені навіть у період воєнного стану, формує ядро конституційної ідентичності особи та визначає мінімальний стандарт захисту людської гідності. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» конкретизує механізми тимчасового обмеження прав, визначає повноваження військових адміністрацій, порядок запровадження спеціальних заходів безпеки [2]. Однак зазначений закон не містить критеріїв територіальної градації правових гарантій залежно від інтенсивності бойових дій чи ступеня загрози.

Міжнародне гуманітарне право (далі – МГП), зокрема Женевські конвенції 1949 року, встановлює мінімальні стандарти захисту цивільного населення під час міжнародного збройного конфлікту, включаючи принципи розрізнення, пропорційності та запобіжних заходів [3]. Ці норми діють незалежно від внутрішньодержавних режимів та покладають на сторони конфлікту обов'язок максимально зменшувати шкоду цивільному населенню. Водночас міжнародне гуманітарне право не регулює повністю спектр соціальних, економічних і процесуальних прав, що зумовлює необхідність застосування міжнародних стандартів захисту прав людини паралельно з нормами МГП.

Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод передбачає можливість дерогації – тимчасового та обмеженого відступу держави від виконання окремих конвенційних зобов'язань – у разі надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації (ст. 15) [4]. Дерогація не означає повного звільнення держави від міжнародної відповідальності, а лише допускає тимчасову модифікацію обсягу зобов'язань за умови суворого дотримання принципів необхідності та пропорційності. Україна скористалася цим правом у зв'язку із запровадженням воєнного стану, однак дерогація не може стосуватися гарантій права на життя (за винятком випадків правомірного

застосування сили під час воєнних дій), заборону катувань, рабства та принцип законності кримінального покарання. Практика Європейського суду з прав людини у справах «Hassan v. the United Kingdom» та «Georgia v. Russia (II)» засвідчує необхідність системного тлумачення положень Конвенції з урахуванням норм міжнародного гуманітарного права та доктрини ефективного контролю території [5; 6]. Суд підкреслює, що навіть у контексті активного збройного конфлікту держава не звільняється від позитивних зобов'язань щодо забезпечення ефективного розслідування порушень права на життя та гарантування базових стандартів доступу до правосуддя.

Доктринальною проблемою залишається співвідношення принципу необхідності та пропорційності обмежень прав із об'єктивними умовами воєнної небезпеки. Позитивні зобов'язання держави передбачають не лише утримання від порушень, але й активні дії щодо створення умов для реалізації прав. На територіях активних бойових дій виконання цих зобов'язань ускладнене руйнуванням інфраструктури та загрозою для життя службовців. Проте навіть за таких умов держава зобов'язана здійснювати евакуацію цивільного населення, організувати гуманітарні коридори, забезпечувати інформування про небезпеку та підтримувати мінімальне функціонування систем життєзабезпечення.

У цьому контексті пропонується концепція «вітальної уразливості територій» як науково-методологічний інструмент оцінки реального стану забезпечення прав людини. Вітальна уразливість визначається сукупністю показників: інтенсивністю бойових дій, рівнем руйнування критичної інфраструктури, доступністю медичної допомоги, функціонуванням судової системи, рівнем міграційних процесів, ступенем інформаційної дестабілізації. Такий підхід дозволяє відійти від формального застосування єдиного правового режиму до всіх територій, на яких діє воєнний стан, і перейти до диференційованої моделі гарантування прав залежно від фактичних умов.

На територіях з високим рівнем вітальної уразливості пріоритетними стають гарантії права на життя, безпеку, гуманітарний захист і доступ до базових ресурсів. У зонах середнього ризику акцент переноситься на стабілізацію функціонування критичних послуг, компенсаційні механізми та підтримку внутрішньо переміщених осіб. Для регіонів латентних загроз головним завданням є забезпечення недискримінації, соціальної інтеграції та запобігання вторинній віктимізації.

Межі правових гарантій у період воєнного стану визначаються триєдиним критерієм: законність, легітимна мета, пропорційність. Будь-яке обмеження прав має ґрунтуватися на законі, переслідувати мету захисту національної безпеки та бути мінімально необхідним у демократичному суспільстві [1; 4]. Порушення цих критеріїв створює

ризик трансформації режиму воєнного стану з інструменту захисту державності у механізм надмірного втручання в права людини.

Наукова новизна дослідження полягає у формулюванні концепції вітальної уразливості територій як категорії правозахисного аналізу, що дозволяє визначати обсяг позитивних зобов'язань держави залежно від фактичного стану життєзабезпечення населення. Запропоновано підхід до диференціації правових гарантій на основі інтеграції норм Конституції України, міжнародного гуманітарного права та стандартів Європейської конвенції. Практична значущість полягає у можливості використання запропонованої моделі при розробленні нормативних актів, плануванні діяльності військових адміністрацій, формуванні політики відновлення та оцінці ефективності заходів із забезпечення прав людини в умовах воєнного стану.

Таким чином, забезпечення прав і свобод людини на територіях воєнного ризику потребує системної інтеграції конституційних гарантій, міжнародно-правових стандартів та безпекової оцінки рівня вітальної уразливості. Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням кількісних та якісних індикаторів оцінки вітальної уразливості та їх впровадженням у механізми державного управління у сфері національної безпеки та захисту прав людини.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР зі змінами. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII зі змінами. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.
3. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 : конвенція. Офіц. переклад. Київ : МЗС України, 2006.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 : конвенція. Ратифікована Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР.
5. *Case of Hassan v. the United Kingdom* (Application no. 29750/09) : Judgment of the European Court of Human Rights, 16 September 2014.
6. *Case of Georgia v. Russia (II)* (Application no. 38263/08) : Judgment of the European Court of Human Rights, 21 January 2021.